

УДК 347.67(477)

СКЛАДАННЯ ЗАПОВІТУ З УМОВОЮ ТА ДІЙСНІСТЬ ВИЗНАЧЕНИХ УМОВ У МЕЖАХ ЇХ ВИКОНАННЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Фомічова Н.В.

Національний університет «Одеська юридична академія»

У даній статті розглядаються питання пов'язані з складанням заповіту з умовою та дійсності визначених умов у межах їх виконання. Автор аналізує у своєму дослідженні проблеми щодо правового регулювання заповіту з умовою та його практичного застосування. В обґрунтування такої позиції були покладені дослідження окремих науковців в галузі спадкового права. Дане дослідження спрямоване на вдосконалення норм законодавства України. Висновки роботи, в свою чергу, проведено з урахуванням судової практики в цій сфері.

Ключові слова: спадкування, спадкування за заповітом, заповіт з умовою, складання заповіту з умовою, час відкриття спадщини.

Постановка проблеми. Проблема можливості складання заповіту з умовою та дійсності встановлених умов у межах їх виконання досліджувалися ще з давніх часів. При спадкуванні за заповітом підставою виникнення права на спадкування є воля спадкодавця. Одним з головних принципів спадкового права є принцип свободи заповіту. Воля заповідача повинна відповідати закону за формою свого вираження і не суперечити вимогам закону. Заповідач у заповіті може вказати умову, з настанням якої спадкоємць набуває спадщину.

Заповіт з умовою – відносно новий інститут цивільного права України, який вперше з'явився у нормах Цивільного кодексу України 2003 року (далі – ЦК), а саме у статті 1242. Цивільний кодекс УРСР у ст. 540 заповіту з умовою не передбачав, а встановлював лише право покладання на спадкоємця виконання дій для здійснення загальнокорисної мети. Підґрунтям створення інституту заповіту з умовою є пріоритетність волі заповідача, який не тільки призначає спадкоємця, а також може визначити певні умови, які для спадкоємця є обов'язковими [1, с. 771].

Інститут заповіту починав свій розвиток ще з Стародавнього Риму. У римському приватному праві дозволялося призначення спадкоємця з певною умовою, але тільки якщо така умова була відкладальною. Така спадщина відкривалася з настанням визначеної у заповіті умови, а не на момент смерті спадкодавця. Відкладальною умовою, наприклад, могла бути умова підпризначення спадкоємця (*heredis substitutio*) [2, с. 103]. Цікавим є факт, згідно з яким на спадкоємця покладалася обов'язок виконати певні дії чи використання майна за визначеним призначенням, так наприклад, спадкоємць, щоб отримати спадщину, повинен був поставити пам'ятник на могилі заповідача. Якщо такий спадкоємць відмовлявся виконувати зазначену умову, до нього застосовувалися засоби адміністративного примусу [3, с. 216].

Незважаючи на те, що правова конструкція заповіту з умовою відома ще римському праву, сучасний стан правового регулювання відносно заповіту з умовою залишає чимало питань не тільки на рівні теоретичних дискусій, але й викликає низку зауважень щодо практичної застосування. Перше, на що необхідно звернути

увагу при визначенні проблемних питань, що умова визначена у заповіті, згідно ст. 1242 ЦК України, має існувати на час відкриття спадщини. По-друге необхідно визначити яка може бути за змістом умова. Згідно ч.2 ст. 1242 ЦК України умова, визначена у заповіті, є нікчемною, якщо вона суперечить закону або моральним засадам суспільства. По-третє, необхідно звернути увагу, щодо неможливості визначення умови заповіту недійсною на тій підставі, що спадкоємць про неї не знав, або якщо настання умови від неї не залежало. Отже, актуальність звернення до обраної теми в межах цього наукового дослідження є безумовним та має своєчасний характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з дослідженням заповіту з умовою та дійсності визначених умов, розглядалися у працях видатних вчених, таких як: В.М. Гордон, С.Р. Самарський, В.К. Дронніков, З.В. Ромовська, С.Я. Фурса, Є.О. Рябокохан, Ю.О. Заїка, Б.О. Антипов О.В. Дзера, О.С. Коухарев, Є.О. Харитонов, В.І. Серебровський і т. д. досліджували цю проблему в різних площинах.

В.М. Гордон допускав складання заповіту з умовою, якщо син перестане бути дармоїдом і почне працювати [4, с. 73]. С.Н. Самарський відзначав складання заповіту як із відкладальною, так і скасувальною умовою. На думку вченого, можна заповідати майно і під умовою настання якої припиняє для спадкоємця право власності на заповідане майно [5, с. 18]. Також підтримував складання заповідальних розпоряджень з умовою чи з призначенням і Г.Ф. Шершеневич [6, с. 644]. Російські вчені дореволюційного періоду у своїй більшості були єдині в думці, що умова в заповіті повинна бути тільки відкладальною або з призначенням строку [7, с. 82]. Пізніше у своїх дослідженнях вчений В.К. Дронніков допускав заповіт, но тільки з умовою, яка повинна настати до моменту відкриття спадщини, наприклад, підпризначення спадкоємців [8, с. 83]. В своїй роботі вчена З.В. Ромовська зазначала, що за допомогою заповіту з умовою можна досягнути певного суспільно значимого ефекту, особливо коли умовою заповіту є припинення протиправної аморальної поведінки, про що той, на користь кого складено заповіт, знає заздалегідь [9, с. 138].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. За наявності окремих дослід-

джен заповіту з умовою, залишаються невирішеними питання щодо дійсності визначених умов, а також існування умови на час відкриття спадщини та межі їх виконання.

Мета статті. Головною метою цього дослідження є аналіз та визначення основних проблем які виникають при складанні та виконання заповіту з умовою. Також метою є надання обґрунтованих висновків, та формування відповідних рекомендацій щодо вдосконалення цивільного законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Заповіту з умовою присвячується ст. 1242 ЦК України. Згідно частини першою цієї статті заповідач може зумовити виникнення права на спадкування в особи, яка призначена у заповіті, наявністю певної умови. Умова може бути як пов'язаною, так і не пов'язаною з її поведінкою (наявність інших спадкоємців, проживання у певному місці, народження дитини, здобуття освіти тощо). Таким чином, можна стверджувати, що отримання спадкоємцем спадщини буде залежати від певної події, яка обов'язково настане чи може настати, або від певних дій, які може вчинити спадкоємець чи інша особа.

Такі умови заповіту мають бути направлені на користь спадкоємців, а не проти їх інтересів. Щодо корисності умов визначених в заповіті, деякі вчені вважають, що заповіт з умовою обмежує можливість фізичної особи здійснити право на вибір роду занять, місця проживання, право на свободу пересування тощо [10, с. 515]. Наприклад, умова про народження дитини від конкретного суб'єкта або проживання у певному місці [11, с. 1009]. Також виконання або невиконання умов заповіту не завжди залежить від волі спадкоємця за заповітом з умовою. Іноді виконання може залежати від суб'єктивних і об'єктивних можливостей спадкоємця. Наприклад, народження дитини може залежати від природньо-біологічного фактору матері. Ув'язку з чим може виникати питання, чи спадкоємець оспорювати такі умови та визнавати заповіт на таких підставах недійсним? Фактично особа, визначена у заповіті не може звернутися до суду, щоб визнати умову недійсною. Можна стверджувати, що наведене положення ЦК України обмежує права спадкоємця, а саме право на судовий захист та робить неможливим визнання недійсності умов, які взагалі неможливо здійснити, саме тому суд повинен вирішувати такі питання щодо здійсненності умов заповіту.

На сьогодні норма абз. 2 ч. 1 ст. 1242 ЦК України в якій зазначено, що умова, визначена у заповіті, має існувати на час відкриття спадщини, одержала неоднакове розуміння в науці та юридичній практиці. Одні вчені вважають, що заповіт під відкладальною умовою можливий лише за обставини, що мала настати ще до часу відкриття спадщини [8, с. 83; 12, с. 59], а інші, що при укладанні заповіту з умовою саме від виконання чи невиконання цієї умови спадкоємець може набути спадщину. Вчений А.А. Бугаєвський зазначав, що заповіт з відкладальною умовою може вважатися дійсним лише у тому разі, якщо умова фактично настала на час відкриття спадщини або була визначена в заповіті у рамках нормальних строків, встановлених

законом для прийняття спадщини чи відмови від неї [13, с. 82]. Вчені Б.А. Антімонов і К.О. Граве допускали тільки таку умову, яка мала настати до моменту відкриття спадщини [14, с. 143]. На думку В.І. Серебровського, спадкоємець не може стати власником майна до настання певної умови. Майно ж протягом цього часу перебуває в невизначеному стані, тому що воно фактично ще нікому не належить. Від настання чи ненастання умови залежить чи, стане особа суб'єктом відповідних право або ні [15, с. 131].

За словами С.О. Рябоконь на час відкриття спадщини має зберігатися теоретична можливість настання даної умови [16, с. 110]. Вчений О.В. Коротюк зазначає, що умова повинна бути вже виконана на час відкриття спадщини, а тому не можливо встановлювати в заповіті умову, яку виконує спадкоємець після смерті спадкодавця [17, с. 43]. Настання цієї умови пізніше, майже в межах строку на прийняття спадщини, не дає права на спадкування за заповітом з умовою [18, с. 810]. За словами О. С. Северової умови визначенні в заповіті обов'язково повинні існувати на час відкриття спадщини [19, с. 1009].

В своїй роботі А.А. Новиков, відзначає, якщо спадкоємець на момент відкриття спадщини вже присвятив себе відповідній професійній діяльності, у такому випадку умова перетворюється по суті на вказівку. Про умову можна говорити тільки в тому випадку, якщо обставини мають настати після вступу заповіту в силу [20, с. 16].

Таким чином, можна стверджувати, що норма ст. 1242 ЦК України, що умова, визначена у заповіті, має існувати на час відкриття спадщини, спростовує процедуру прийняття спадщини та також усуває невизначеність правового режиму спадкового майна протягом часу, коли та чи інша умова за наявності якої спадкоємець отримує спадщину, може настати. Під часом відкриття спадщини розуміється певний день, що термінологічно в спадковому праві означає добу, тому умова, встановлена в заповіті, має настати протягом двадцяти чотирьох годин після дня смерті заповідача або дня набрання законної сили рішення суду про оголошення фізичної особи померлою. Не настання такої умови на час відкриття спадщини може привести к відстороненню спадкоємця за заповітом від спадкування.

В свою чергу існують умови, на виконання яких потрібен певний час, це наприклад: народження дитини, закінчення вищого навчального закладу тощо. Таки умови об'єктивно не залежать від спадкоємця і ставить його в позицію пасивного спостерігача, що теж є припоною у виконанні волі спадкодавця. Цілком підтримуємо думку вчених, які вважають що така редакція норми абз. 2 ч. 1 ст. 1242 ЦК України, свідчить не про розширення свободи заповіту, а навпаки, про штучне його обмеження [21, с. 30].

Вважаємо, що потрібно переглянути зазначене положення та звернути увагу на думку Ю.О. Заїкі, який вважає, що умова, зазначена в заповіті, зберігає свою силу і продовжує обумовлювати виникнення права на спадкування, якщо тільки на день смерті спадкодавця вона не виконана, недосягнута, не втратила свого значення. Вчений визначає, що на час відкриття спадщини має зберігатися теоретична можливість настання

умови. У випадку, якщо умова вже не існує на час відкриття спадщини, від її настання не можуть наставати правові наслідки [22, с. 6].

Пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 1242 ЦК України положенням наступного змісту: «На час відкриття спадщини має зберігатися теоретична можливість настання умови. Якщо умова вже не існує на час відкриття спадщини, від її настання не можуть наставати правові наслідки. Заповідач в заповіті може визначити час, в межах якого спадкоємець може виконати умову».

З цього слідує, що умова яка зазначена у заповіті, може існувати як на час відкриття спадщини, так і може наставати протягом певного часу після відкриття спадщини. Протягом цього часу виконавець заповіту (ч. 1 ст. 1290 ЦК України), а за його відсутності нотаріус повинні вжити заходи до зберігання спадкового майна. Бажано також потурбуватися щодо компенсації витрат на його утримання цього майна.

ЦК України не містить норми, щодо усунення спадкоємця від прав на спадщину у разі неможливості виконання умови заповіту. Доцільно передбачити правовий механізм у випадки, коли спадщина не буде прийнята спадкоємцями за заповітом з умовою. Наприклад, якщо спадкоємець не погоджується виконувати умови заповіту, або відмовляється від виконання. У такому випадку треба передбачити залучення до спадкування спадкоємців за законом, або при посвідченні заповіту з умовою доцільно щоб нотаріус запропонував встановлювати підпризначення. Також проблема може виникнути щодо тлумачення змісту заповіту та встановлення того, чи є обставина щодо якої висловив свою волю померлий, умовою, в залежності від якої залежить прийняття спадщини спадкоємцем, або простим побажанням спадкодавця, які не мають ніякого юридичного значення [23, с. 416].

Згідно ч. 2 ст. 1242 ЦК України «умова, визначена у заповіті, є нікчемною, якщо вона суперечить закону або моральним засадам суспільства. У цивільному законодавстві вживається поняття «моральні засади суспільства», що є категорією звичаєвого права. У статті 3, а саме в ч. 4 ЦК України зазначено, що при здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства, тому необхідно звернутися до положень Закону України «Про захист суспільної моралі» від 20.11.2003 № 1296-IV, у ст. 1 якого наводиться, що суспільна мораль розкривається як сукупність правил поведінки та етичних норм, які базуються на уявленнях людей про добро, честь, гідність, а також на культурних та духовних цінностях, уявленнях про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість. Отже категорія «моральні засади суспільства» є оціночним поняттям і в контексті досліджуваних правовідносин факт того, що

умова заповіту суперечить моральним засадам суспільства, має бути встановлений судом.

Враховуючи все вищевикладене, можна зробити наступні висновки. Що умова визначена в заповіті обов'язково має відповідати сукупності ознак, серед яких: 1) змістовна визначеність, під якою розуміється, що умова повинна встановлювати чіткі дії, котрі повинні бути реалізовані спадкоємцем для набуття спадщини, або ж події, настання яких не залежить від поведінки спадкоємця; 2) правомірність, тобто згідно положень ч. 2 ст. 1242 ЦК України, якщо умова, яка визначена в заповіті, суперечить законодавству або моральним законам суспільства, то вона є нікчемною; 3) здійсненність, яка означає, що умову дійсно можливо виконати або яка дійсно повинна або може настати, проте ця ознака – доволі оціночне поняття.

Згідно ч. 3 ст. 1242 ЦК України особа, визначена у заповіті не може звернутися до суду, щоб визнати умову недійсною. Можна стверджувати, що наведене положення ЦК України обмежує права спадкоємця, а саме право на судовий захист та робить неможливим визнання недійсності умов, які взагалі неможливо здійснити, саме тому суд повинен вирішувати такі питання щодо здійсненності умов заповіту.

ЦК України не містить норми, щодо усунення спадкоємця від права на спадщину за заповітом з умовою, у разі неможливості виконання умови заповіту. Доцільно передбачити правовий механізм, коли спадщина не буде прийнята спадкоємцями за заповітом з умовою.

Умова яка зазначена у заповіті, може існувати як на час відкриття спадщини, так і може наставати протягом певного часу після відкриття спадщини. Протягом цього часу виконавець заповіту (ч. 1 ст. 1290 ЦК України), а за його відсутності нотаріус повинні вжити заходи до зберігання спадкового майна. Пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 1242 ЦК України положенням наступного змісту: «На час відкриття спадщини має зберігатися теоретична можливість настання умови. Якщо умова вже не існує на час відкриття спадщини, від її настання не можуть наставати правові наслідки. Заповідач в заповіті може визначити час, в межах якого спадкоємець може виконати умову».

Щодо відповідність умови моральним засадам суспільства, то особа-зповідач яка зазначає у заповіті з умовою повинна додержуватися моральних засад суспільства, тому необхідно звернутися до положень Закону України «Про захист суспільної моралі», де суспільна мораль розкривається як сукупність правил поведінки та етичних норм, які базуються на уявленнях людей про добро, честь, гідність, а також на культурних та духовних цінностях. Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що заповіт з умовою існує вже велику кількість часу, але проблеми його законодавчого регулювання існують і досі.

Список літератури:

1. Печений О. П. Науково-правовий висновок щодо тлумачення заповіту // Спадкове право. Практика застосування нотаріусами України / за заг. ред. В. М. Марченка. – Х., 2012. – 843 с.
2. Абраменков М. С. Наследственное право: учебник для магистров / М. С. Абраменков, П. В. Чугунов; отв. ред. В. А. Белов. – М.: Издательство Юрайт, 2015. – 423 с.
3. Римське право: підручник для академічного бакалаврату / І. Б. Новицький. – М.: Видавництво Юрайт; ІД Юрайт, 2015. – 298 с.

4. Гордон М. В. Наследование по закону и по завещанию / М. В. Гордон. – М.: Юрид. лит., 1967. – С. 73. – 119 с.
5. Самарський С.Н. Духовные завещания и наследование по закону / С. Н. Самарський. – К.: Тип. Кульженко, 1908. – 68 с.
6. Шершеневич Г. Ф. Курс гражданского права. – Тула: Автограф, 2001. – 720 с.
7. Актуальні проблеми спадкового права: Навч. посіб. / За заг. ред. проф. Ю. О. Заїки, ст. наук спів О. О. Лов'яка. – К.: КНТ, ЦУЛ, 2014. – 336 с.
8. Дроников В. К. Наследственное право Украинской ССР / В. К. Дроников. – К.: Вища шк., 1974. – 159 с.
9. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право: підручник. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 264 с.
10. Цивільне право України: академічний курс: [підруч., у 2 т.; за заг. ред. Я. М. Шевченко]. – Вид. 2-ге доп. і перероб. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – Т. 1. Загальна частина. – 696 с.
11. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. – 2-е вид., перероб. і доп. / За ред. О. В. Дрери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – Л.: Юрінком Інтер, 2006. – Т. II. – 1088 с.
12. Баранник Н. М. Наследство. Наследники. Наследование: учеб.-прак. пособие / Н. М. Баранник, А. П. Синельник. – Х.: Эспада, 2004. – 192 с.
13. Бугаевский А. А. Советское наследственное право / А. А. Бугаевский. – О., 1926. – 122 с.
14. Антимонов Б. С. Советское наследственное право / Б. С. Антимонов, К. А. Граве. – М.: Госюриздат, 1955. – С. 143.
15. Серебровський В. І. Избранные труды по наследственному и страховому праву / В. И. Серебровський. – М.: Статут, 1997. – 567 с. – (Классика российской цивилистики).
16. Заїка Ю. О. Спадкове право : навч. посіб. / Ю. О. Заїка, Є. О. Рябоконт. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 325 с.
17. Коротюк О. В. Заповіти: роз'яснення, зразки нотаріальних документів, судова практика: навч.-прак. посіб. / О. В. Коротюк. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 182 с.
18. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: в 4 т. / А. Г. Ярема, В. Я. Карабань, В. В. Кривенко, В. Г. Ротань. – Т. 3 – К.: А.С.Л.; Севастополь: Ін-т юрид. дослідж., 2005. – 928 с.
19. Цивільний кодекс України: Коментар / Є. О. Харитонов, Ю. С. Червоний, Ю. В. Білоусов / За заг. ред. Є. О. Харитонова, О. М. Калітенко. – Одеськ. нац. юрид. акад. – Одеса.: Юрид. літ., 2003. – 1079 с.
20. Новиков А. А. Завещание и завещательный отказ в российском гражданском праве / А. А. Новиков // Закон. – 2006. – № 10. – С. 8-26.
21. Заїка Ю. О. Проблеми що виникають при застосуванні спадкового законодавства / Ю. О. Заїка // Вісник Верховного суду України. – 2006. – № 3. – С. 30-35.
22. Заїка Ю. О. Становлення та розвиток спадкового права в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. Наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес: сімейне право, міжнародне приватне пра-во» / Ю. О. Заїка. – К., 2007. – 33 с.
23. Майер Д. И. Русское гражданское право : в 2 ч. / Д. И. Майер. – М.: Статус, 1997. – Ч. 2. – 449 с. – (классика российской цивилистики).

Фомичёва Н.В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

СОСТАВЛЕНИЕ ЗАВЕЩАНИЯ С УСЛОВИЕМ И ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТЬ ОПРЕДЕЛЕННЫХ УСЛОВИЙ В ПРЕДЕЛАХ ИХ ВЫПОЛНЕНИЯ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы связанные с составлением завещания с условием и действительности установленных условий в пределах их выполнения. Автор анализирует в своем исследовании проблемы правового регулирования завещания с условием и его практического применения. В обоснование такой позиции были положены исследования отдельных ученых в области наследственного права. Данное исследование направлено на усовершенствование норм законодательства Украины. Выводы работы, в свою очередь, проведены с учетом судебной практики в этой сфере.

Ключевые слова: наследование, наследование по завещанию, завещание с условием, составление завещания с условием, время открытия наследства.

Fomicheva N.V.

National University «Odessa Law Academy»

COMPOSING A WILL WITH A PROVISION AND ACTUALITY OF PARTICULAR PROVISIONS WITHIN THE LIMITS OF THEIR REALIZATION ACCORDING TO THE LEGISLATION OF UKRAINE

Summary

The article presented is looking into the issues related to the composition of a will with a provision and the actuality of established provisions within the limits of their realization. In their research the author analyzes the problems of a legislative regulation of a will with a provision and its practical implementation. In support of this position had been based on research of individual scientists in the field of inheritance law. The research presented is aimed at improving the legislation regulations of Ukraine. The conclusions of the work, in turn, carried out taking into account the judicial practice in this field.

Keywords: inheritance, testamentary succession, hereditary law, will with a provision, composing a will with a provision, opening of an inheritance time.